Welke kansen moet de maatschappij aan jonge mensen bieden?

I / WILD WEST, ZEKERHEID VAN DE WIEG TOT HET GRAF OF IETS ANDERS? Ieder jaar verlaat een jonge generatie de verschillende scholen om het leven in te gaan. Sommigen verlaten een hogeschool of een universiteit; zij zijn al een eind in de twintig. Anderen verlaten een middelbare school en zullen meestal nog geen twintig jaar oud zijn. Een grote groep verlaat, als laatste school die ze bezocht hebben, de lagere school en is misschien dertien of veertien jaar. Voor allen is het ogenblik aangebroken, waarop het ernst wordt; ze gaan nu hun eigen geld verdienen en moeten daarvoor iets aanpakken. Ze moeten ergens in onze maatschappij gaan meehelpen om de wereld te doen draaien. Maar ook: ze moeten ergens laten zien, wat ze kunnen. Hun toekomst hangt ervan af of ze zich een plaats veroveren. De een kan dit, de ander dat. Wie weinig kan leren, of heeft willen leren, zal op jonge leeftijd misschien al mee op de haringvangst gaan. Wie goed heeft kunnen leren en daartoe ook de gelegenheid heeft gekregen en wie bovendien nog andere gaven bezit, kan misschien snel opklimmen in een leven met grote verantwoordelijkheden en hoge inkomens.

Er hangt voor het toekomstige geluk van de jongens en meisjes heel wat af van de keuze die zij doen, of die anderen voor hen doen. Zullen zij werk krijgen waarin ze plezier hebben of waaraan ze een hekel hebben? Zullen zij een leven van geldzorgen of een – in dat opzicht – onbezorgd bestaan tegemoet gaan? Kennelijk hangt dit van twee dingen af: aan de ene kant van hen zelf. Wie begaafd is, wie zich hard wil inspannen, wie de wedstrijd van het leven wil spelen, zal meer bereiken, dan wie weinig gaven heeft meegekregen, of het gemakkelijk neemt en 'lak' aan de wereld heeft. Wie weinig gaven heeft, maar toch wil aanpakken en voor zijn bestaan wil 'vechten', zal nog heel wat kunnen bereiken. Wie wel begaafd is, maar lui, kan slechter terecht komen. Aan de andere kant hangt het toekomstig geluk van onze jonge mensen toch ook sterk af van de kansen die de maatschappij hun biedt. Daarover wil deze brochure het hebben.

Om duidelijk te maken, hoe de zaken kunnen liggen, willen we twee uitersten bespreken, die zich zouden kunnen voordoen. We zullen ze aanduiden met 'Wild West' en 'zekerheid van de wieg tot het graf'.

Wild West – dat was het nog maar net ontdekte westen van Amerika, nu meer dan een eeuw geleden, waar het leven een strijd van elk voor zichzelf was. De sterkste, de minst scrupuleuze, won; de zwakkere moest met een ondergeschikte rol genoegen nemen of het veld ruimen. Geen politie of geen rechter om een minimum van recht en zekerheid te garanderen; slechts de 'wet van de wildernis'. Denk niet dat zich dit alleen maar in de prairieën van Amerika voordeed. Ook in het economisch leven in Europa, een eeuw geleden, in de tijd van het zuivere kapitalisme, was er deze strijd van elk voor zichzelf. De begaafde of de met bezit toegeruste en de brutale konden zich een leven van luxe veroveren; de grote massa had slechts eentonig werk tegen laag loon te aanvaarden. En is er niet iets soortgelijks te bespeuren in de wijze, waarop zelfs nu nog, sportieve of kunstprestaties worden 'beloond' – in het wedstrijdwezen en de wereld der sterren? Grote, overdreven hulde en rijkdom voor de topfiguren, weinig aandacht en zorgen voor de overigen. Indien niet de sport of de kunst zelf een sportief element in de mensen bracht, zou deze wereld van de sport of de kunst weinig aantrekkelijk zijn.

Het andere uiterste: 'zekerheid van de wieg tot het graf'. Alle bedjes zijn van tevoren gespreid. Zonder dat men zich behoeft in te spannen, loopt men zijn school af, komt terecht op een plaats die van tevoren vaststaat; naar aantal dienstjaren wordt men bevorderd, gaat langzaam in inkomen omhoog; op 65 jaar wacht het pensioen. Voor de begrafenis is betaald. Dit beeld is geen werkelijkheid; nergens. Maar er zijn werelden, waarin men eraan herinnerd wordt.

In het ene uiterste – Wild West – bovenmenselijke prestaties met bovenmenselijke beloningen voor de winnaars en onmenselijke levens voor de rest. In het andere uiterste – zekerheid van de wieg tot het graf – weinig inspanning, weinig kleur, weinig leven.

Wij wensen noch het een noch het ander. De menselijke natuur onzer jongeren moet zich in belangrijke mate kunnen uitleven, hun persoonlijkheid moet zich kunnen ontplooien, er moet een zekere spankracht in het leven zitten; er moet dus een zekere 'uitdaging' van de kansen uitgaan. Maar het moet ook niet zo zijn, dat alleen de allerbesten kunnen leven en de anderen neergedrukt worden. Kennelijk is er een evenwicht van de een of andere soort nodig tussen de uitdaging en de mogelijkheden; het kan er niet om gaan slechts een paar zeer sterken te bevredigen, er moet een zekere rechtvaardigheid gezocht worden, die ook de minder begaafden mogelijkheden biedt. Het is hun fout niet dat ze minder begaafd zijn.

Laten we het samenspel tussen maatschappelijke kansen en de keuze van

onze jonge mensen iets nader bezien, om te komen tot een inzicht in wat evenwichtig en rechtvaardig kan heten.

II / WAT IS ONS DOEL? 'Ons doel' – d.w.z. zowel het doel van de jongere die zijn (of haar) weg zoekt, als ons aller doel, wanneer wij trachten onze samenleving zo te fatsoeneren dat ze een rechtvaardige kans aan ieder biedt. Wij zullen die beide doelstellingen hier bespreken, omdat wij menen dat er geen tegenstelling moet bestaan tussen het doel van de enkeling en dat van ons allen te zamen. We moeten onze maatschappij zó organiseren, dat ieder die daarin zijn eigen weg zoekt tevens zijn bijdrage levert tot het bereiken van het gemeenschappelijke doel. Er is een tijd geweest waarin men zich daarover weinig zorgen maakte. Men meende oprecht dat als ieder maar in volkomen vrijheid zijn eigen geluk zocht – zonder tussenkomst van de overheid – tevens het beste zou bereikt worden voor allen te zamen. We geloven tegenwoordig niet meer dat het zo eenvoudig is.

Doch bespreken we eerst ons doel. Wat we allen willen is zo gelukkig mogelijk te zijn. Het geluk heeft voor elk onzer een aantal persoonlijke en geestelijke elementen waarop de maatschappij weinig invloed kan oefenen, naast een aantal elementen die de maatschappij wel kan beïnvloeden. Wij spreken hier alleen over deze laatste elementen. Zij zijn zowel van stoffelijke als van onstoffelijke aard. Ons geluk wordt nl. beïnvloed door wat wij kunnen kopen van ons loon, salaris of ander inkomen, door de aard van ons werk en door de mate waarin wij ons werk 'aankunnen', dat betekent: door onze eigen capaciteiten en bekwaamheden en door wat wij hebben meegekregen – aan opleiding, opvoeding en ook aan bezit.

Ten aanzien van elk dezer elementen van ons geluk gelden twee overwegingen. Ten eerste is het prettiger wanneer er veel van de goede elementen is, dan wanneer er weinig is. Het is prettiger als we voor ons inkomen veel kunnen kopen dan weinig; en het is prettiger als er veel mogelijkheden voor opleiding en opvoeding zijn dan wanneer er weinig zijn. Ten tweede is het beter wanneer deze goede dingen rechtvaardig verdeeld zijn dan wanneer zij onrechtvaardig verdeeld zijn. Als wij onze maatschappij zo goed mogelijk willen inrichten, zullen wij dus naar twee dingen hebben te streven: naar een zo groot mogelijke produktie – van goederen en van opleidingsmogelijkheden – en naar een zo rechtvaardig mogelijke verdeling daarvan. Wat is rechtvaardig? Wij zullen later op deze moeilijke vraag iets verder ingaan; zij is niet gemakkelijk te beantwoorden en houdt voorlopig nog veel stof tot meningsverschil in. Toch kunnen we al wel dit ene zeggen: als een rechtvaardige verdeling tot gevolg heeft dat daardoor in totaal minder te verdelen is – en dat is waarschijnlijk wel zo –, zullen wij geen absolute rechtvaardigheid kunnen bereiken; het

best bereikbare zal dan een compromis moeten zijn tussen de eisen van 'zo veel mogelijk goede dingen' en 'zo veel mogelijk rechtvaardigheid'.

III / WAT IS NODIG OM EEN BEROEP UIT TE OEFENEN? Elke plaats die men zich in de maatschappij kiest, of het nu is derdeklas matroos of onderwijzer of vormer in de gieterij of chef-inkoper van een warenhuis, brengt zekere eisen mee waaraan men moet voldoen om zijn werk goed uit te voeren. Voor een aantal 'werkjes' is dat heel precies uitgezocht door de zgn. werkclassificatie. Men heeft een lijst gemaakt van deze eisen; ze zijn b.v. spierkracht, handvaardigheid, vermogen om onder ongemakkelijke omstandigheden te werken, allerlei soorten kennis, verantwoordelijkheidsgevoel, intelligentie, enz. Men heeft ook cijferlijsten opgesteld, die de graden aangeven waarin men aan een zekere eis moet voldoen om een bepaald werk te kunnen verrichten. Een houthakker zal een hoog cijfer voor spierkracht moeten hebben, doch een chef-inkoper niet. Deze laatste zal echter een hoog cijfer voor warenkennis en verantwoordelijkheid moeten hebben. We zullen zeggen dat men allerlei eigenschappen in bepaalde graden moet bezitten om een bepaald werk te kunnen doen.

Sommige van deze eigenschappen kan men gemakkelijk leren. Eenvoudige handgrepen, zoals het aan- of uitdraaien van een kraan, leert men heel snel. Zijn tempo van werken kan men vaak ook gemakkelijk opvoeren en een zekere aansporing daartoe kan uitgaan van een loonstelsel waarbij men naar prestatie betaald wordt (akkoordloon).

Andere eigenschappen eisen een langere leertijd. Afgezien van de lagere school die men voor bijna elk werk moet hebben doorlopen en een industrieschoolopleiding, zal men soms in een cursus van zes maanden een voldoende vakbekwaamheid kunnen bereiken om in de metaalindustrie als vakman te kunnen werken.

Er zijn langere en langere opleidingen en een behoorlijke lange is die van accountant, waarvoor men na de middelbare school al gauw zeven jaar moet studeren. Er zijn beroepen waarin men eerst na jaren praktijk met succes kan werken.

Nog moeilijker bewust aan te leren zijn een aantal eigenschappen van algemene beschaving, die men veelal eerst krijgt door geruime tijd in een bepaald milieu te zijn opgevoed.

Ten slotte heeft het er alles van dat bepaalde zeer fundamentele begaafdheden een kwestie van aangeboren aanleg zijn, zoals zeer hoge graden van kunstzin, intellect of mensenkennis. Hier helpt misschien geen enkele opleiding: men 'heeft het of men heeft het niet'.

Naast deze persoonlijke eigenschappen is het voor het vervullen van een aantal beroepen, b.v. dat van zelfstandig handelaar, nuttig om over een zekere hoeveelheid persoonlijk bezit te beschikken. Dit is echter afhan-

kelijk van de samenleving en haar organisatie; men kan zich ook samenlevingen denken waarin bezit geen rol zou spelen.

IV / DE BEROEPSKEUZE. Hoe zal nu de jonge man of jonge vrouw die een beroep moet kiezen, dit op de beste wijze doen? De keuze zal, in beginsel, moeten vallen op het beroep dat, alles in aanmerking genomen, de hoogste bevrediging schenkt. Hier komen dan die drie elementen naar voren die wij al eerder noemden: de hoogte van het toekomstige inkomen, de aard van het werk en de mate waarin wij dat werk aankunnen.

De hoogte van het toekomstige inkomen is gunstiger voor beroepen die grotere inspanningen vereisen, zowel in het werk zelf als in de tijd van opleiding. Het is ook hoger wanneer de aard van het werk in andere opzichten moeilijk of onaangenaam is. Het gaat dus om een zorgvuldig afwegen. Bij de afweging is de grote moeilijkheid dat men het eigen wezen, zowel als de aard van de werkzaamheden aan elk beroep verbonden, maar ten dele kent. Vandaar het grote belang van hulp en voorlichting bij de beroepskeuze. Deze hulp moet niet alleen bestaan in de raad van ouderen, die het werk kunnen beschrijven en ouderen die ons soms beter doorhebben dan wijzelf – zoals ouders, onderwijzers of chefs. De hulp moet ook bestaan in de uitvoering van tests die deskundigen – arbeidspsychologen – op ons kunnen toepassen om ons wezen te ontdekken. Maar ook met de beste hulp is er altijd een risico en dat zullen we dus moeten nemen – en zelfs met vreugde. Er zullen immers heus nog wel eens meer onverwachte dingen met ons gebeuren en daarop moeten we voorbereid zijn. Enig avontuur willen we toch ook en we moeten zelfs bereid zijn om, als het nodig of mooi is, ons leven om te schakelen in een andere richting.

Onze keuze hangt dus enerzijds sterk af van de mogelijkheden die we in ons hebben. Zoals we al eerder zeiden, de door de natuur begenadigde heeft hierdoor een grotere keuzemogelijkheid dan de 'gewone' jongen. Terecht zal hij echter ook hoger grijpen.

Onze keuze hangt echter op ten minste twee wijzen ook sterk af van wat de maatschappij ons biedt; nl. enerzijds van de 'vooruitzichten' op het stuk van inkomens en anderzijds van de opleidingsmogelijkheden die voor ons open staan.

Als de inkomens die voor verschillende beroepen worden betaald sterk uiteenlopen, zal er enerzijds een sterke aansporing zijn om zich verder te bekwamen en daardoor een beter inkomen te bereiken. Anderzijds zal het geheel der keuzen dan voor de begaafden of de bezittenden veel aantrekkelijker zijn dan voor de anderen.

Als de mogelijkheden om een opleiding te volgen zonder te grote kosten veelzijdig zijn, zal er meer gelegenheid zijn om de aard van het werk aan te passen aan de persoonlijkheid en zal de keuzemogelijkheid voor de

niet-bezittenden gunstiger worden. Wij zullen later bespreken, welke vraagstukken hieraan voor de samenleving als geheel verbonden zijn.

Voor wat de enkeling betreft is het duidelijk dat hij of zij goed doet bij het kiezen van een (verdere) opleiding de eigen capaciteiten wederom juist te zien. Er wordt een niet onaanzienlijke hoeveelheid tijd, geld en levensgeluk verspild door de keuze van opleidingen die niet passen bij de persoon. Ongeveer 40 pct. van de studenten die zich laten inschrijven aan onze universiteiten en hogescholen studeren niet af.

V / ONDERWIJS EN OPLEIDING ALS MAATSCHAPPELIJK PROBLEEM. Wij keren ons nu naar de taken die de maatschappij heeft t.a.v. de kansen die zij de jonge generatie moet bieden. Wij zullen eerst trachten te schetsen in welke opzichten de maatschappelijke orde gebonden is door bepaalde economische noodzakelijkheden, om daarna te bespreken welke vrijheden zij zich kan veroorloven om het leven aantrekkelijker te maken.

De primaire economische taken die in elk geval moeten worden vervuld zijn die van het gebruiken van alle produktieve krachten in het produktieproces. Niemand die tot werken in staat en bereid is mag daarvan uitgesloten worden door een onjuiste organisatie van onze volkshuishouding. In economische termen wil dit zeggen dat er evenwicht moet zijn tussen aanbod van arbeidskrachten (en andere produktiefactoren) en de vraag daarnaar. Nemen wij een ogenblik de eigenschappen van de bevolking als gegeven aan, dan wil dat zeggen dat er werk moet zijn voor een groot aantal ongeschoolden en voor de aantallen geschoolden en gekwalificeerden van allerlei soort die zich aanbieden. Zij moeten de plaatsen innemen die in het bedrijfsleven beschikbaar zijn: leidinggevende, uitvoerende van hoog tot laag, controlerende, enz. Het patroon van de beschikbare mensen en hun eigenschappen zal daarbij in het algemeen niet hetzelfde zijn als het patroon van de beschikbare plaatsen en de vereiste eigenschappen. In het algemeen blijven de kwaliteiten die de mensen hebben ten achter bij de kwaliteiten die eigenlijk vereist zijn om het gehele produktieproces zo goed mogelijk te doen verlopen. Er is behoefte aan meer 'goede' krachten dan er zijn en er zijn meer 'slechte' krachten dan er gevraagd worden. Hoe lost de maatschappij dit in den blinde op? Door het bieden van hoge inkomens voor posten waarvoor zeldzame kwaliteiten vereist zijn en door druk op de inkomens van de weinig gekwalificeerde posten. Hoe groter de verschillen tussen aanwezige en vereiste eigenschappen, hoe ongelijker de inkomensverdeling.

Tegen deze achtergrond moeten we nu de taak van onderwijs en opleiding in maatschappelijk opzicht zien – d.w.z. afgezien van de taak die zij cultureel en zuiver-menselijk vervullen. Het onderwijs en de opleiding kunnen, tot op zekere hoogte, de mensen, en vooral jonge mensen,

'transformeren', hun maatschappelijke kwaliteiten opvoeren. Daarmede vervult het een belangrijke functie, in meer dan een opzicht. Ieder die door een opleiding zichzelf meer geschikt maakt voor een hoger gekwalificeerd beroep, zal daardoor dat beroep met meer bevrediging kunnen uitoefenen én beter kunnen uitoefenen en zodoende de produktie helpen verhogen. Bovendien zal, bij een grotere intensiteit en verbreiding van onderwijs en opleiding het aantal ongeschoolden afnemen en daardoor de druk op de inkomens dezer laagstbetaalde groep. Dit schept prettiger sociale verhoudingen.

VI / DOELMATIGHEID VAN HET OPLEIDINGSSYSTEEM. De zoëven geschetste maatschappelijke functie van het systeem van onderwijs en opleiding kan op verschillende manieren worden uitgevoerd. Het kan voor grotere of voor kleinere groepen van de bevolking openstaan; dat is een eerste keuze die men heeft bij de opbouw en uitbreiding ervan. Een tweede keuze is die betreffende de selectie van degenen die ervan zullen profiteren. Wij zullen deze beide aspecten bezien. Er is daarbij nog aanleiding om onderscheid te maken tussen twee criteria die men kan aanleggen ter beoordeling van ons opleidingsstelsel. In de eerste plaats kan men spreken over de doelmatigheid; in de tweede plaats over de rechtvaardigheid. Wij zullen eerst de doelmatigheid bezien.

De doelmatigheid heeft twee zijden. Ten aanzien van elke gegeven leerling houdt zij in, dat het aan deze leerling te geven onderwijs of de hem te geven opleiding tot het best bereikbare resultaat leidt. Ten aanzien van de samenleving als geheel betekent doelmatigheid, dat vooral de leerlingen aangetrokken worden met wie het meeste resultaat te bereiken is. Dit betekent dat aan zeer begaafden het voor hen passende onderwijs inderdaad wordt gegeven en dat zij niet, b.v. om financiële redenen, daarvan verstoken blijven, terwijl aan minder begaafden geen opleiding wordt gegeven die voor hen te hoog grijpt, doch een die uit hen het beste maakt. Daarbij gaat het er telkens om, zoals in elke doelmatigheids- of efficiëntiebeoordeling, resultaten en middelen met elkaar te vergelijken. Want ten slotte zijn de middelen die voor opleiding en onderwijs kunnen worden aangewend ook niet eindeloos; zij moeten onttrokken worden aan de produktie en kunnen dan niet voor andere doeleinden worden gebruikt. Ook met de mensen en gebouwen die voor onderwijs en opleiding gebruikt moeten worden moet zuinig worden omgegaan: dat geldt voor alle vormen van produktie.

Er wordt voortdurend aan de verhoging van de doelmatigheid van onderwijs en opleiding gewerkt. Nieuwe methoden worden uitgedacht, geprobeerd en toegepast, vooral in de opleidingsmethoden in het bedrijfsleven, doch ook in die van het officiële onderwijs. Het laatste is echter wel

een logger geheel, dat minder gemakkelijk in beweging is te brengen, omdat het onderworpen is aan openbare controle en wetsvoorschriften en omdat er meer gevestigde belangen een rol bij spelen. Intussen zijn langzamerhand toch belangrijke vernieuwingsvoorstellen op tafel gebracht door minister Cals in de zgn. 'mammoetwet'.

VII / DE RECHTVAARDIGHEID IN HET OPLEIDINGSSTELSEL. Naast de kwestie van de doelmatigheid is er nu ook nog die van de rechtvaardigheid van het opleidingsstelsel. Bij rechtvaardigheid gaat het altijd om een vergelijken van de behandeling van twee of meer personen. Als die personen in bepaalde opzichten als gelijk kunnen worden beschouwd, verlangt de rechtvaardigheid dat zij een gelijke behandeling ondervinden. Zo zou de rechtvaardigheid meebrengen, dat twee even begaafde jongens dezelfde mogelijkheden hebben tot het ontvangen van de opleiding die voor hen de meest doelmatige is. In werkelijkheid zal er vaak een verschil in mogelijkheden zijn, wanneer de familie van de ene jongen welgesteld en die van de andere arm is. Vroeger zou men misschien gezegd hebben – er zijn nog heel wat mensen die het zo bezien –: maar dan zijn die twee jongens ook niet helemaal gelijk. Men laat het bezit als het ware meetellen bij de eigenschappen van de jongen. Het standpunt dat wij heden ten dage verdedigen is dat dat bezit niet een kenmerk van de persoon is en daarom geen invloed mag hebben. De rechtvaardigheid brengt dan mede, dat de begaafde 'arme' jongen dezelfde opleiding krijgt en dat daarbij niet alleen de directe kosten van zijn studie worden betaald, maar ook zijn levensonderhoud gedurende de periode van zijn opleiding. Dit laatste zou kunnen gebeuren door een beurzenstelsel voor dat doel, doch het zou ook kunnen gebeuren door de invoering van het zgn. studieloon. De studerende wordt dan beschouwd als een werker, die net als ieder ander die een beroep heeft daarvoor betaald wordt. Dat betekent intussen ook dat er dan een zekere redelijke controle op hem wordt uitgeoefend en dat hij op tijd zijn examens doet.

Er zijn echter twee andere zijden aan de rechtvaardigheid die minder gemakkelijk om te zetten zijn in praktische regelingen. Wat moet er gebeuren ten aanzien van twee jonge mensen die een ongelijke begaafdheid hebben? Het ligt voor de hand om aan de meer begaafde grotere opleidingsmogelijkheden te bieden dan aan de minder begaafde. De laatste zal in het algemeen ook minder animo hebben om een moeilijke opleiding te volgen. Maar hoe moet men de grens trekken: hoeveel moet er aan een minder begaafde – zeg, bij wijze van spreken, iemand met een 6 – worden besteed voor elke f 1000,— die er besteed wordt aan iemand met een 9? Dat is één zijde; de andere is dat we om aan de rechtvaardigheid inhoud en betekenis te geven niet alleen moeten opletten op wat er aan opleiding be-

steed wordt, maar eerder naar wat iemand geboden wordt voor het leven als geheel. Vaak zal de minder begaafde, ook met een zekere opleiding, een minder aantrekkelijk leven wachten dan de begaafde. Het element van de opleiding heeft daarop invloed, maar eveneens heeft invloed wat voor loon, wat voor inkomen, dan later genoten wordt. Het is dus zó dat de vraag van de rechtvaardigheid in de kansen die geboden worden gezien moet worden als ten nauwste verbonden met de inkomensverdeling en in feite als één ondeelbare vraag.

Kunnen wij nu aan de rechtvaardigheid een zin geven die het mogelijk zal maken dit geheel van onderwijskansen en inkomensverdeling zó uit te werken, dat een goed geheel ontstaat? Schrijver dezes gelooft van wel, doch moet toegeven dat we ons hier in een onontgonnen terrein van ons denken bevinden. In de grond betekent rechtvaardigheid naar zijn mening dat aan ieder mens het hem toekomende wordt gegeven. Beschouwen wij alle mensen als in beginsel gelijkwaardig, dan is er geen andere opvatting mogelijk voor rechtvaardigheid als het streven naar evenveel geluk voor ieder. Hierbij moeten we dan niet vergeten wat in het begin van onze beschouwingen werd gezegd over geluk. Aan de zuiver persoonlijke en geestelijke elementen van het geluk moet de maatschappij zich niet verbeelden veel te kunnen doen. Het gaat in al de voorgaande beschouwingen dus over wat de samenleving wel kan doen.

Bezien wij ons probleem op de zojuist aangegeven wijze, dan is de waarschijnlijkheid groot dat aan de weinig begaafde, althans uit rechtvaardigheidsoverwegingen, minstens zoveel moet worden ten koste gelegd als aan een zeer begaafde. Deze laatste heeft immers, naar alle waarschijnlijkheid, toch reeds een leven van grotere bevrediging voor de boeg dan de weinig begaafde. Deze opvatting vindt echter op twee wijzen begrenzing. Ten eerste in de totale middelen die voor onderwijs en opleiding beschikbaar zijn. Ten tweede in het feit dat de weinig begaafde toch veelal een langere opleiding niet zal begeren.

In dit laatste opzicht wijzen de opvattingen van efficiëntie en rechtvaardigheid in dezelfde richting. Het is juist om aan een begaafde meer opleiding ten koste te leggen omdat er én meer resultaat mee bereikt wordt én de begaafde meer belangstelling voor een verdere opleiding zal hebben dan de weinig begaafde. Maar er is strijdigheid tussen efficiëntie en rechtvaardigheid in zoverre als de weinig begaafde wel zou wensen meer opleiding te ontvangen en deze wens moet worden genegeerd omdat er zo weinig resultaat van te verwachten zou zijn.

VIII / WELKE KANSEN MOETEN ER GEBODEN WORDEN? Trachten wij samen te vatten. We hebben gezien dat er voor de jongeren zelf en voor de maatschappij het een en ander van afhangt wát hun geboden wordt.

Er moet voor 'elk wat wils' zijn – opleidingen voor zeer begaafden, voor middelmatigen, voor degenen die weinig kunnen, en elk in vele soorten, om een gehele jonge generatie zo geschikt mogelijk te maken om in het grote geheel een plaats te krijgen en mee te helpen aan het verzorgen van onze wereld met wat wij nodig hebben. Wat de maatschappij daarbij de jongeren aanbiedt is niet alleen een opleiding, maar ook een toekomstig bestaan, met werk dat minder of meer bevrediging geeft en een inkomen waarvoor men minder of meer kan doen. Willen we dat latere bestaan ook voor de minst door de natuur bedeelden nog wat aantrekkelijk maken, dan moeten we allen die beter door de natuur bedacht zijn ertoe krijgen om hun gaven te ontwikkelen, hetgeen overigens evenzeer voor henzelf het beste is.

Gelijkheid van kansen voor hen die dezelfde gaven hebben is een eerste eis van rechtvaardigheid, die overigens ook een eis van efficiëntie is. Iemands opleiding moet daarom zoveel mogelijk los staan van het financiële draagvermogen van zijn of haar familie. Vandaar: levensonderhoud voor de studerenden, die dit studeren waard zijn. Doch dan ook: de verplichting om te werken, evenals ieder ander lid der samenleving.

Voor de minder begaafden een opleiding die van hun toekomstige bestaan het beste maakt – voor zover de middelen van de maatschappij dit toestaan: dit is een andere eis, waarvan echter de nauwkeurige inhoud nog nadere uitwerking behoeft.

Voor allen geldt dat zij moeten trachten zichzelf zo goed mogelijk te kennen, daarin bijgestaan door de ouderen in hun omgeving en door de deskundigen op het gebied der psychologie.

Betekent nu het uitbreiden van de mogelijkheden tot opleiding en het verschaffen van levensonderhoud aan studerenden dat daarmede een 'zekerheid van de wieg tot het graf' wordt geboden, die de spanning en het leven doodt? Helemaal niet. Het blijft een samenspel tussen de kansen die de maatschappij biedt en de prestaties van de jongen of het meisje dat de 'uitdaging' aanvaardt. Want het zijn toch maar kansen, het is een uitdaging, geen uitnodiging. In elk werk, in elk beroep en in elke opleiding liggen de gelegenheden voor eigen initiatief, voor eigen energie, voor het oprapen. Er blijven risico's: men kan zich in zichzelf vergist hebben en men moet de gevolgen daarvan trachten te boven te komen. Er blijven de vele mogelijkheden om van het leven iets meer te maken dan de standaardopleiding – tot hoe 'hoog' ook – het aanneemt. Het blijft een wedstrijd in de goede zin; het was te vaak en te lang een ongelijke wedstrijd. Wie, die werkelijk sportief is, zou een wedstrijd willen winnen omdat hij eigenlijk een voorsprong had?

IX / HET VERBAND MET 'DE POLITIEK'. De gedachten in het voorafgaande betoog neergelegd vereisen voor hun verwezenlijking een instel-

ling die kritisch staat t.o.v. de historisch gegroeide verhoudingen en poogt om op onafhankelijke wijze een maatschappelijk bestel te vestigen dat zo bevredigend mogelijk werkt. Deze houding betekent dat men breekt met de opvatting dat er van nature verschillende rechten zijn voor bezitters van aardse rijkdom en niet-bezitters of dat het rechtvaardig zou zijn dat de onbegaafde, die weinig produceert, ook maar even weinig moet ontvangen als loon. Dat men breekt met de opvatting dat de gymnasia en de universiteiten er zijn voor de 'hogere standen'. Dat men breekt, ook, met het idee, dat de student het recht heeft zo lang over zijn studie te doen als hij zelf wenst of zijn geldmiddelen toelaten. Waar wij heen moeten is een samenleving die niet vraagt naar iemands afkomst en waarin de talentvolle beseft dat hij zijn talenten niet gekregen heeft om er alleen maar zelf beter van te zijn. Een samenleving dus waarin men leeft voor zekere, buiten zichzelf staande, ideeën, die de een wellicht christendom, de ander socialisme, weer een ander morele herbewapening zal noemen, doch waar de fundamenteel gelijke rechten van allen op een gelukkig leven worden erkend.

Een dergelijke samenleving kan niet worden verwerkelijkt door politici die overgeleverde privileges verdedigen of terug willen naar de 'wereld van gisteren'. Zij behoeft anderzijds niet noodzakelijk het monopolie te zijn van één bepaalde partij. De veranderingen in de opvattingen van een aantal onzer politieke leiders uit verschillende hoeken hebben doen zien, dat de hiervoor geschetste denkbeelden op verschillende plaatsen leven. Het is alleen zo, dat sommige politieke partijen nogal verdeeld zijn over deze vraagstukken en dat, wie op zo'n verdeelde partij stemt, wel moet toezien of zijn stem niet op verkeerde wijze wordt geïnterpreteerd. De veiligste weg is dan om op een partij te stemmen waar deze verdeeldheid niet bestaat of minder groot is. Waarom verbergen, dat schrijver dezes dan toch maar de Partij van de Arbeid aanbeveelt? De tijd is gekomen om te kiezen. Daarna kunnen we weer zien of we kunnen samenwerken.